

ÖSSZECSAPÁSOK – ÜTKÖZŐ ÉRTÉKRENDEK

A férfiideál válsága Joseph Conrad *A párbaj* című írásában

A társadalmi tér nemcsak az abban élők identitását határozza meg, hanem a nemekhez fűződő sztereotípiáinak formálódását is szabályozza, így az érvényben lévő férfiideálban az adott társadalom értékrendje és etikai bázisa tükröződik. A közösség számára fontos erkölcsök a férfieszményben mutatkoznak meg, a norma és a férfikép tehát kölcsönösen erősíti egymást. George L. Mosse ezt úgy fogalmazza meg, hogy „a férfiaság volt a szikla, amelyre a nyárspolgári társadalom felépítette önképe jó részét”.¹ Következetesképp a társadalmakban lezajló változások a férfieszmény folytonos alakulását is eredményezték. Ezt jól példázza az európai párbajok története is, amelyre szintén George L. Mosse² hívta fel a figyelmet. A párbajok szabályrendszerének alakulása, ezek céljának és okainak vizsgálata megmutatja a korban érvényre jutó férfiideál jellemzőit és társadalmi vonatkozásait. Az arisztokratikus világban vívott párbajok kiváló okát a rangsértés, a felsőbb társadalmi csoportba tartozás el nem ismerése adta, míg a későbbi, már polgáriasodott világban ezt az erény és a férfibecsület védelme váltotta fel, így a párbajokat már az erkölcsi céltudatosság vezérelte. Emellett a harc, a küzdelem mindig is szoros kapcsolatban állt a férfiaság eszményével, így az állandó versengés, illetve az erőfitogtatás férfiak közötti párviadalokat eredményeztek, amelyek a maskulinitás, valamint az ehhez szorosan kötődő hatalom bizonyításának és biztosításának lehetőségét nyújtják. A nyugati társadalmakban a másik felett aratott győzelem, amely nemcsak a kiválóság bizonyítéka, hanem bizonyos szempontból a férfiaság és a hatalom érvényesítésének módja is, először a párbajok vívása, később különböző sporttevékenységek végzése révén volt elérhető. Az egyszerűbb normákat állító környezetben a hatalomérvényesítő küzdelmek nemegyszer azonban valóban az élethalálharc jelenetei. A küzdő felek közti viszony, ahogyan azt Bényei Tamás is összefoglalja,³ a két öntudat első találkozásakor rendeződik, annak révén, hogy az elismerésért és hatalomért – akár végsőkéig – folytatott küzdelem lezajlik. A fizikai erőszak útján, a közelharc révén tisztázódik a résztvevők közötti hatalmi viszony, ami a férfiak öntudatát is alakítja és formálja. A különböző módon vívott párharok tehát a férfiaság érvényesülésének színtereiként értelmezhetőek.

¹ George L. MOSSE, *Férfiaságnak tükröre: A modern férfieszmény kialakulása*, ford. SZÉKELY András, Bp., Balassi, 2001, 114.

² Az európai párbajok történetének bemutatását George L. Mosse művének második fejezete alapján készítettem el. MOSSE, *í. m.*, 21–28.

³ BÉNYEI Tamás, *Traumatikuss találkozások: Elméleti és gyarmati variációk az interszubjektivitás témájára*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 61–65.

A küzdelem a szubjektumkonstrukciók részleteit is felszínre hozza, aminek eredményeként az identitás formálódni kezd a párharc során tanúsított viselkedés, a végrehajtott cselekedetek és azok valódi következményei alapján. Annak révén pedig, hogy a kollektív ideál és valós jellemek és sorsok között kialakult távolság láthatóvá válik a hatalmat birtokló férfi eszménye megkérdőjeleződik. Conrad korának tradicionális módon gondolkodó emberei a férfiasághoz köthető korabeli eszmények helyreállításának és visszaszerzésének eszközeként ismerték el a párbajt, amely a lovagi kor óta elsősorban a férfiak világához volt köthető. A párbajhoz ugyanis olyan tulajdonságok, képességek és ismeretek voltak szükségesek, melyeket csak a hadszíntérré készülő vagy tényleges csatákban helytálló férfiak tudhattak magukénak. A párbajok kritériumrendszere szoros kapcsolatban van a férfiképpel, valamint a férfiasággal összefüggésbe hozható elvárásrendszerrel. A résztvevők párbajképessége ugyanis függ külső (testi erőnlét), belső (erkölcsi fedhetetlenség) tulajdonságoktól, a társadalmi státusztól és vagyoni helyzettől is, a hagyományosan értelmezett férfikép alapjaihoz hasonlóan. A párbaj tehát olyan erények bemutatásának és biztosításának színtere, amely már régóta szorosan összekapcsolódott a férfiasággal.

Ezek a jelenségek a conradi szövegvilágban is vizsgálhatók. A szerző számára ugyanis különös fontossággal bírtak olyan erények, mint a becsület és a hősiesség. Conrad 1908-as novellájában két párbajozó katona történetével ismerkedhetünk meg, példájukon pedig megfigyelhetjük, hogyan alakul az egyén viselkedése és jelleme a férfiasággal szemben támasztott elvárásoknak, illetve a belsővé vált becsületkódexeknek köszönhetően. A párbajok leírása során azonban Conrad amellett, hogy hangsúlyozza az elsősorban férfiak által megtestesített, számára becsülendő erényeket és tulajdonságokat, a hősiesség és az ehhez kapcsolódó férfiaság kultuszának hanyatlását is bemutatja az összecsapásokat kiváltó csapdahelyzetek ábrázolásával.

Annak ellenére ugyanis, hogy a párbaj általában a férfias érdemek, készségek bizonyításának színtere, D'Hubert és Feraud párbajának jellege és okai mégis kétségbe vonják a szembenálló felek józanságát. Igaz, hogy a különböző korokban eltérő párbaj-szabályzatok voltak érvényben, de a hagyományos viselkedési mintákon alapuló küzdelmeket minden esetben méltóságteljesen és higgadt állapotban kellett megvívni, ami a két főhős első összecsapásakor nem teljesült. Emellett az, hogy az első párbaj indoka triviális, nehezen körvonalazható, illetve, hogy a feleket ért inzultusok nincsenek arányban a két tiszt vég nélküli, véresen komoly, engesztelhetetlen szembenállásával, egyaránt megkérdőjelezi a szembenálló felek józanságát, illetve párbajuk érvényességét. Ennek révén Conrad a párbajozás és az azok során érvényre jutó becsületkódexek anakronizmusát, illetve önmagukból való kifordulását is szemlélteti, a küzdelem ugyanis komolysága, patetikussága mellett egy komikus összecsapás történeteként is olvasható: két, az udvariasság és a civilizált viselkedés szabályait be nem tartó, büszkeségében sértett, makacs katonatiszt civakodásaként is értelmezhető.

A küzdelmet irracionálissá teszi a lezárhatatlanság, az indokok szokatlansága, illetve elmondhatatlansága. Sean Gaston is felhívja a figyelmet a párbajsorozat abszurditá-

sára, szerinte „a küzdelem végnélkülisége az abszurditás érvényesítő erőjévé válik.”⁴ Az események képtelen volta elsősorban arra a jelentős társadalmi átalakulásra vezethető vissza, amely Franciaországban a 19. század elejére végbement. Ennek az átrendeződésnek az eredménye tehát az a kettős elvárásrendszer, amellyel az egyéneknek, ebben az esetben D’Hubertnek és Feraudnak is, szembe kell néznie.

A bajvívás tiltott, de elfogadott, illetve esetenként megkövetelt volta jól mutatja ezt a kétértelműséget, illetve a párbajozással kapcsolatos hozzáállás és a különböző becsületkódexek érvényességének az alakulását. A történetben ugyanis a tradicionális elvárásrendszer mellett épp a napóleoni korban elterjedő, „józan gondolkodást követelő”⁵ szabályrendszer is érvényre jut. A hagyományos normák hatályát bizonyítja a katonatársak párbajozáshoz fűződő viszonya is, hiszen ők nemcsak elfogadják a párbajozással kapcsolatban, hanem esetenként tovább is gerjesztik az ellenségeskedést azáltal, hogy tanácsokat és javaslatokat tesznek a küzdelem folytatására. A szembenálló felek környezete, a bajtársaik és feljebbvalóik hozzáállása azonban nem egynemű. Már az elbeszélés legelső oldalán olvashatjuk, hogy Napóleon „nem nézte jó szemmel”,⁶ ha katonai párbajba keveredtek. Azáltal ugyanis, hogy a tisztek a párbaj során életüket kockáztatták, egyéni sérelmeiket a közösség, a haza és a katonaság érdekei felé helyezték: a hazáért való feltétlen áldozatvállalásuk sérült, amit feljebbvalóik büntetéssel sújtottak. A párbajhoz való kritikus hozzáállás ugyanis már egy másik – a korábbitól eltérő, de érvényben lévő – normarendszert rajzol ki, mely a történet során folyamatosan ütközik a korábbi értékrenddel és annak szabályaival.

A párbajban résztvevő tisztek azonban nemcsak a társadalomban lezajló változások és az érvényre jutó különböző kritériumok miatt kerülnek nehéz helyzetbe, hanem amiatt is, hogy a saját maguk által elsajátított viselkedési szabályoktól és mintáktól nehezen tudnak elvonatkoztatni, amit azonban feljebbvalóik megkövetelnek tőlük. A szövegből kiderül, hogy a hagyományos becsületkódexet és a férfiviselkedésre vonatkozó szabálykönyvet mindketten magukénak érzik, ösztönösen is követik, ami azonban megakadályozza őket abban, hogy alkalmazkodjanak az új előírásokhoz, amivel pedig veszélybe sodorják saját státuszukat, előmenetelüket és életüket is. A másik elpusztítása pedig annak kulcsát jelentené számukra, hogy visszakövetelhessék a korábban kialakult, mintának megfelelő férfias identitásukat, amely az első konfliktusok során, valamint az összecsapás jellege miatt megkérdőjeleződött.

A párbajban szembenálló mindkét tiszt úgy érzi, hogy a küzdelem a becsület helyreállításának lehetséges eszköze, de mindketten felismerik a társadalomban zajló változásokat és az ebből fakadó változó normákat is, így mindkét fél szenved a különböző elvárásoktól és az azokból adódó belső konfliktusok miatt. Hőseink azonban mégis

⁴ Sean GASTON, *Derrida, Literature and War: Absence and the Chance of Meeting*, London, Continuum International Publishing Group, 2009, 129.

⁵ Joseph CONRAD, *A párbaj*, ford. BOJTÁR Péter, Bp., Európa, 2010, 257.

⁶ Uo.

különböző személyiségek, különböző nézetekkel, hibákkal és válságokkal, így eltérő okaik vannak arra, hogy tizenöt éven át folytassák harcukat.

D'Hubert és Feraud mindketten lovassági tisztok, az pedig hogy ilyen elit alakulat tagjai közel azonos társadalmi státuszt, elismerést és presztízst biztosít számukra. D'Hubert jellemzéséből kiderül, hogy számos olyan attribútummal bír, amelyeket a jó katonáknak és a férfiaság normáit betartó embereknek szokás tulajdonítani. Nemcsak bátor, kitartó és becsületos, hanem olyan katona, aki kiválóságát, erényeit és helytállását már a csatatéren is bizonyította, ugyanakkor szociális készségei is fejlettek, hiszen „nemcsak jó megfigyelőképességgel volt felvértezve, hanem természetes kedvességgel és erős bajtársiassággal is”.⁷ Ennek köszönhetően pedig előmenetele és sikerei is biztosítottak látszanak. A napóleoni háborúk korára azonban a társadalmi berendezkedés és az érvényes elvárásrendszer jelentős alakuláson ment át. Ennek egyik következménye, hogy a hadszíntéren és az élet egyéb területein is olyan tulajdonságok értékelődnek fel, mint a józanság, a megfontoltság, a kiemelkedő stratégiai képesség és a kockázatkerülő magatartás. D'Hubert Feraud-val való összecsapásai során hozott döntései miatt azonban nem képes eleget tenni az egyéni hősiességet kevésbé értékelő, józanságot megkövetelő normarendszernek. Azáltal, hogy D'Hubert elsősorban a neveltetéséből adódó, korábbi elvárásrendszerét követi, az első párbaj során megszeg újszerű, de szigorú szabályokat, aminek révén veszélybe kerülnek jövőbeli tervei, remélt lehetőségei, előmenetele és ezzel együtt önmagáról kialakított képe is.

D'Hubert magánéletének problémái is szorosan összekapcsolódnak annak a szociális térnek a jellegével és konvencióival, amelyben a szereplők élnek. D'Hubert Adélel való kapcsolata is megmutatja a társadalmi szabályok és elvárások visszasságait, a társas kapcsolatokat meghatározó normarendszer hibáit, melyek az egyének boldogulását akadályozzák. A már tábormoki rangban lévő D'Hubert hön áhított vágya ugyanis, hogy bizonyosságot nyerjen menyasszonya valós – remélhetően gyengéd – érzéseiről, ám a hatályos udvariassági formulák, illemszabályok és a társas érintkezést előíró konvenciók miatt lehetetlen, hogy a szabálykövető Adéle kifejezze érzéseit. Ennek eredménye D'Hubert kétségbeesése és „érzelmi válsága”,⁸ illetve az, hogy a harc edzett, bátor katona „mint egy véletlen műveként, azt is megtapasztalhatta, hogy mit jelent a félelem, a szorongás.”⁹ Az elbeszélés tanulsága szerint azonban a bizonyossággal együtt a boldogság is elérhető az elavult konvenciók és szabályok levetkőzése révén. Azáltal ugyanis, hogy Adéle aggodalmában számos illemszabályt és viselkedési normát megszegve sietett D'Hubert-hez, vőlegénye tehát megszabadulhatott kétségeitől. Az idejétmúlt konvencióktól való eltérés tehát nemcsak D'Hubert katonai előmenetelében, hanem magánéletében is gyümölcsöző. A sokak által még érvényesnek

⁷ CONRAD, *A párbaj*, i. m., 260.

⁸ *Uo.*, 336.

⁹ *Uo.*

tartott normarendszer anakronizmusa eredményezi tehát azt, hogy D'Hubert eleinte még nem tud megfelelni a férfiaság különböző mintáinak.

D'Hubert okai a párbajfolytatásra a tradicionális heroikus ethosznak való megfelelés mellett azzal is összefüggenek, hogy ellenfele alacsony sorból származik, és noha a napóleoni törvények értelmében elvben megszűntek a köztük levő különbségek, rivalizálásuk háttéréből mégsem tűntek el. A szembenállás természetéről ugyanis elmondható, hogy a rangsértéshez és a státusz-depriváláshoz is köthető. Annak ellenére, hogy a két katonára hasonló ranggal és társadalmi státusszal bír, származásukat tekintve mégis különböznek, hiszen míg D'Hubert nemesi család leszármazottja, addig Feraud alacsonyabb sorból emelkedett tisztí rangra, és képességei, illetve a napóleoni korban megnyílt előmeneteli lehetőségek révén jutott feljebb a ranglétrán. Mindezt egyik fél sem hozza szóba találkozásaik és viadalaik során, de az innen eredő frusztrációikat mégis a párbaj rejtett okai közé sorolom.

D'Hubert az első összecsapás után amellett, hogy önkritikát is gyakorol, inkább Feraud újbóli heveségét és felelőtlenségét sérelmezi, valamint felháborodik származásából adódó könnyelműségén is, mely miatt kénytelen felelni a kihívásra, illetve folytatni a párbajozást és ezzel együtt veszélybe sodorni reputációját. D'Hubert szavai, miszerint „Feraud persze nem bánja [miféle hírnévre tesz szert], hiszen nincsenek kapcsolatai, nincs említésre méltó családja, és bátorságán kívül érdeme sincs más”¹⁰ pedig azt mutatják, hogy – a felsoroltak mellett – a másik legnagyobb sérelme az, hogy ellenfelét nem tartja egyenrangúnak, illetve hogy úgy gondolja, a küzdelem tétje nem egyenlő, mivel Feraud-nak kevesebb a vesztenivalója. D'Hubert szerint tehát a megvívott párbaj nem felelt meg a becsület, férfias küzdelmek kritériumának, mivel egyrészt számos párbajvívásra vonatkozó szabályt megsértettek, másrészt mert egyenlőtlennek véli. D'Hubert így elégtételt követel, célja a viszonyok helyreállítása, kiválóságának bizonyítása és saját hibás lépéseinek kiküszöbölése. Indokai tehát egyszerre kötődnek ahhoz, hogy úgy érzi, Feraud veszélyeztette a becsületét, illetve hogy megsértette rangját és származását. Ezek miatt érzett sértettsége ösztökéli D'Hubert-t arra, hogy folytassa kettejük személyes háborúját.

Feraud eltökéltségével eleget tesz ugyan a férfias viselkedéssel szemben felállított tradicionális kritériumoknak, de meggondolatlansága, mindent feláldozó céltudatossága és szinte féktelen karaktere miatt nem sikerül magáévá tenni olyan erényeket, melyek a harciasság mellett ugyanúgy fontosak egy férfi és egy sikeres katona számára. A katonaság intézménye biztosítja ugyan számára a társadalmi elismerést és egy pozitív férfias énkép kialakításának lehetőségét, hiszen a háború az egyedüli tér, ahol Feraud érvényre juttathatja és bizonyíthatja erényeit, képességei ugyanis lehetővé teszik, hogy a harcokban önérvényesítő szerepbe juthasson. Származása és jelleme azonban nem biztosítják számára annak lehetőségét, hogy más módon kerülhessen hatalomérvényesítő szerepbe. Úgy érzi, hogy a férfiaságát, kiválóságát – mely szorosan kapcsolódik a

¹⁰ CONRAD, *A párbaj*, i. m., 276.

hatalomszerzéshez – D’Hubert-rel vívott küzdelmei során is bizonyíthatja, azonban magatartása és értékrendje ellentétbe kerül kora elvárásaival, ami sikertelenségének, kríziseinek okává válik. Emellett Feraud D’Hubert-ről alkotott véleménye, mely származásához is köthető, egyértelműen negatív. Többször olvashatjuk, hogy úgy véli, D’Hubert csupán azért sikeres, mert „semmitől sem riad vissza” az előrejutás érdekében, és mert „tudja, hogyan kell a megfelelő embereket körbeudvarolni”.¹¹ Feraud nem ismeri fel ellenfele erőit, így személyes sértésként éli meg a rangbeli, egyre növekvő távolságot, mely tovább szítja gyűlöletét D’Hubert ellen.

Az összecsapások során D’Hubert nemcsak becsületessége okán nem bújik kifogások mögé, hanem Feraud származásából adódó, civilizált viselkedési kódokban való járatlansága, fafejűsége sem teszi lehetővé a párbaj berekesztését, így D’Hubert kénytelen újra és újra saját sorsát, életét és boldogságát is kockára tenni.

Az utolsó párbaj D’Hubert diadalával ér véget, aki nemcsak legyőzi ellenfelét, hanem vérontás nélkül győzedelmeskedik, azzal együtt pedig, hogy életben hagyja Feraud-t, kezébe veszi életének irányítását is. Ennek révén D’Hubert képes megszerezni a másik sorsa feletti teljes uralmat, és a hatalom kizárólagos birtokosává válik. D’Hubert a párbajok megszokott menetétől eltérve, annak szabály- és elvárásrendszerét felrúgva arat győzelmet Feraud felett, amivel túllép a párbajozás keretein, a tradicionális követelményeken. D’Hubert-nek anélkül, hogy figyelembe venné a – vele mint párbajozó katonával szemben felállított – szabályrendszert, önállóságának, jellemének, illetve szerencséjének köszönhetően sikerül olyan csapdahelyzetet teremtenie Feraud számára, melyben a másik saját becsületének megőrzése végett nem leplezheti le ellenfele normaátlépését.

A párbajban szembenálló mindkét fél bátor, kitartó és érti a katonaság mesterségét, hiszen előmenetelük, a harcokban elért sikereik, illetve kétségbevonhatatlan helytállásuk is mind ezt bizonyítják, azonban a velük szemben támasztott eltérő elvárásoknak nem képesek megfelelni. Az egymással szemben álló – hőseink viselkedésére és jellemére vonatkozó – követelményrendszerek a párbaj révén kerülnek felszínre, illetve kezdik meg dekonstruáló hatásukat a szereplők férfias önképére nézve. A hagyományosan a férfias erények érvényesítéséhez köthető csatatér tehát már nem biztosítja számukra az elvárásoknak való megfelelés és a férfias önkép megerősítésének lehetőségét. Azáltal pedig, hogy Conrad írásában felhívja a figyelmet a háború és a harctér eszményeitől való eltérésre, rámutat arra, hogy a modern világban egyre inkább elfogynak a tradicionális férfiszerepek, ami az egyének magánéleti és közéleti kríziseihez, illetve identitásválságukhoz vezet.

¹¹ *Uo.*, 264.